

RÉGER ZITA

A CIGÁNY NYELV: KUTATÁSOK ÉS VITAPONTOK

Az MTA Nyelvtudományi Intézete
1250 Budapest, Szentháromság utca 2.

A cikk kritikailag ismerteti a Magyarországon megjelent cigány nyelvészeti szakirodalmat, valamint a cigány nyelv állapotával, kommunikációs lehetőségeivel kapcsolatos szakmán kívüli véleményeket és vitákat.

A hazai nyelvészeti írások többségét e téren az jellemzi, hogy a tartós kétnyelvűség viszonyai között élő, írásbeliséggel nem rendelkező cigány nyelvet a nemzeti nyelvtudomány látószögéből (írásbeliséggel rendelkező egynyelvű társadalmak, nemzeti nyelvek vizsgálata során kialakult módszerekkel, elvárásokkal és előfeltevésekkel) vizsgálja és minősíti, figyelmen kívül hagyva azokat a törvényszerűségeket, amelyeket a nemzetközi kétnyelvűségkutatás és az általános nyelvtudomány a nyelvek együttélésével, egymásrahatásával kapcsolatban feltárt. Ez az egyoldalú szemlélet téves állításokhoz, nyelvi előítéletekhez vezetett.

A fenti témakör elemzésén túl a cikk a cigány kétnyelvűség iskolai vonatkozásaira is kitér.

Magyarországon a cigány nyelv és kultúra tanulmányozásának több, mint két évszázadra visszanyúló hagyományai vannak. Wáli István, debreceni református teológus figyelt fel először a XVIII. század közepén a cigány nyelv és az ind nyelvek közötti nyelvrokonságra. Ettől kezdve szójegyzékek, nyelvtani leírási kísérletek egész sora tanúskodik a cigányság nyelve és kultúrája iránti megnövekedett érdeklődésről. (Ezekről a részben kéziratot anyagokról alapos kritikai áttekintést ad Vekerdi, 1982: 1-3.)

Jelentősebb műveket azonban a hazai kutatás csak a múlt század utolsó negyedében hozott létre. József főherceg cigány nyelvtana (1888) a magyarországi mellett az európai cigány nyelvjárások nyelvtanát is bemutatja, ragozási táblázatok formájában. Ez a mű szándéka szerint mintegy összegzi a cigány nyelvtanra vonatkozó eddigi ismereteket.

A cigány kutatásokat bőkezűen, nagyvonalúan támogató József főherceg pártfogoltja, Sztojka Ferenc készítette el a korszak reprezentatív cigány szótárát (1886). A kiváló nyelvtudású és nyelvérzékű Sztojka munkája a korabeli oláh-cigány nyelvjárás értékes adattára, bár a "gyök-szótár" (gyökeres, eredeti cigány szavak szótára) elnevezésére nemigen szolgál rá: a szótár anyagában ugyanis az eredeti cigány szavakon kívül igen nagy számban fordulnak elő a magyarból alkalmilag kölcsönzött, valamint a meglévő cigány szavakból szóösszetétel, szóképzéssel létrehozott új elemek.

Ugyancsak erre a korszakra esik a cigány népi kultúra feltárásában nagy érdemeket szerzett Wlislocki Henrik nyelvészeti munkássága. Wlislocki szövegközlései, nyelvi leírásai (Wlislocki 1884; 1890) máig legfontosabb forrásanyagunk az erdélyi cigány nyelvjárásról.

Itt említendő meg, hogy a jeles osztrák nyelvész, Franz Miklosich az európai cigány nyelvjárásoknak szentelt munkájában (1872-1880) a magyarországi cigány dialektusokról is értékes adalékokat közöl.

E jelentős előzmények után csupán mintegy fél évszázaddal, a XX. század közepe táján indultak meg újra a cigány nyelvészeti kutatások. Ebben az új, voltaképpen máig tartó korszakban a korábbiaknál jóval szakszerűbb szövegközlések, leíró nyelvészeti munkák egész sora látott napvilágot. Ugyanakkor azonban fokozatosan előtérbe kerültek egyes, a cigány nyelvet, nyelvhasználatot érintő általános kérdések is, amelyekről heves

viták¹ alakultak ki, egymásnak ellentmondó vélemények hangzottak el. Mivel ezek a kérdések általános érdeklődésre tarthatnak számot, ezen túl pedig számos, a kulturális és oktatási gyakorlatban felmerülő probléma kezelését is befolyásolhatják, a továbbiakban célszerűnek látszik a nyelvi kérdés áttekintését az itt felmerült főbb vitapontok ismertetésével folytatni. Ennek során a vitázó felek véleményét a modern nyelvtudomány álláspontjával és saját kutatói tapasztalataimmal vetem egybe.

1. Vélemények, álláspontok a cigányság nyelvi helyzetének megítélésében

Cigányságunk nyelvi megoszlására vonatkozó legalapvetőbb adatunk szociológiai kutatásból származik. A magyarországi cigány lakosság körében 1970-ben végrehajtott reprezentatív vizsgálat szerint a hazai cigányság döntő része - mintegy kétharmada - nyelvileg asszimilálódott, magyar anyanyelvű állampolgár. Kisebb részük (a vizsgálat adatai szerint 21%-uk) beszéli az indiai eredetű cigány nyelvet, egy harmadik csoportnak pedig - egy korábbi, román területen bekövetkezett nyelvcsere következtében - a román nyelv egyik dialektusa az anyanyelve (Kemény, 1974). Módszertani okok miatt valószínűsíthető, hogy a vizsgálatban kimutatottnál valamivel nagyobb azoknak az aránya, akik v a l a m i l y e n f o k b a n két-nyelvűek². Egyes kutatók a cigány nyelv beszélőinek számát százezernél is többre becsülik (Vekerdi, 1977:24). A kétnyelvűek aránya azonban feltehetően így sem éri el a magyarországi cigányság lélekszámának a felét. Ennek ellenére a cigány-magyar beszélők alkotják Magyarország egyik legnagyobb kétnyelvű csoportját. A nyelvi kérdés vizsgálatakor tehát mindig szem előtt kell tartanunk azt az alapvető ténytet, hogy a hazai cigányság nyelvi szempontból heterogén összetételű, s nagyobbik részének kétnyelvűségéből eredő problémái nincsenek.

1) Ld. például Élet és Irodalom, 1976, 33, 48.szám; Kritika, 1977, 6.; Heti Világgazdaság, 1983, 11-21. szám.

2) Az e vizsgálatban alkalmazott kérdőíves módszer a kétnyelvűség jelen esetében nem mondható szerencsésnek. Sokfelől megerősített kutatási tapasztalat ugyanis, hogy ha a kétnyelvű közösségek által beszélt nyelvek (itt a cigány és a magyar, illetve a román és a magyar) presztízsértéke erősen különbözik egymástól, a közösség kétnyelvű tagjai az alacsonyabb presztízsértékű nyelv ismeretét, használatát gyakran letagadják. Többek között ezért kevésbé megbízhatóak a népszámlálások megfelelő adatai is.

Az elmúlt másfél évtizedben a tudományos közleményekben, a publicisztikai írásokban valamint a szóban és írásban folytatott viták hosszú sorában cigányságunk nyelv helyzetét illetően a következő alapkérdések azonosíthatók:

- A cigány nyelv állapota, kommunikációs lehetőségei, dialektális széttagoltságának foka;
- A cigány nyelv anyanyelvi státusza;
- A nyelvi jogok kérdése, a nyelvi problémák kezelése az oktatásban; a nyelv fejlesztésének kívánatos, illetve lehetséges perspektívái.

Az első két kérdés megítélésében az egyik álláspont, amelyet Vekerdi József és néhány tanítványa képviselt, nagyjából az alábbiakban foglalható össze: A cigány nyelv szóállománya rendkívül csekély (mintegy másfélezerre tehető), így az osztársadalmi kultúra fogalomvilágának közlésére a cigány nyelv nem alkalmas (pl. Várnagy - Vekerdi, 1979:21). A szegényes nyelv (ezen belül az elvont szavak használatának a hiánya) alacsony színvonalú gondolkodást determinál: ez az egyik összetevője az Indiából hozott és történelmileg hagyományozott jellegzetes cigány gondolkodásmódnak (Vekerdi - Mészáros, 1978:13; Vekerdi, 1981). Minden cigány nyelvet is beszélő felnőtt jobban beszél magyarul, mint cigányul. Ezért nem helyes a "cigány anyanyelvű cigány", illetve a "román anyanyelvű cigány" kifejezések használata; ehelyett a "kettős anyanyelvű" kifejezés ajánlott. A kétnyelvű cigányok mindegyikének elsődleges anyanyelve a magyar, amely mellett második anyanyelve a cigány, illetve a román (pl. Várnagy - Vekerdi, 1979:20). A cigány nyelv dialektális széttagoltsága rendkívül erős. A három fő nyelvjárás (oláh cigány, gurvári, romungro) beszélői egymást egyáltalán nem értik. Ennélfogva eleve kilátástalan minden olyan törekvés, amely cigány irodalmi nyelv kialakítására irányul (Vekerdi, 1977:9).

Ezek a megállapítások egyértelműen arra utalnak, hogy szerzőjük a kétnyelvűséggel kapcsolatos nemzetközi kutatásoknak, valamint az általános nyelvészet egyes fontos tételeinek a figyelembevételével alakította ki álláspontját. Tudományos vizsgálata tárgyát a magyar nyelvtudomány konzervatív ágának normatív szemléletével, írásbeliséggel rendelkező egynyelvű társadalmak, nemzeti nyelvek vizsgálatában alkalma-

zott (s korszerűnek ott sem mondható) fogalmi apparátusával próbálja leírni.

Ez a fajta megközelítés ugyan nem akadályozza meg értékes empirikus kutatások létrejöttét (így a magyarországi cigánykutatás sokat köszönhet Vekkerdi Józsefnek a cigány dialektusok feltárásában, folklór szövegek gyűjtésében és publikálásában), alkalmatlan azonban a kutatott jelenség egészének a minősítésére, általános és speciális vonásainak meghatározására. Vekkerdi József megállapításaiból ugyanis egy rendhagyó, mondhatni deviáns nyelvi helyzet képe bontakozhat ki az olvasó előtt, holott a kétnyelvűséggel kapcsolatos nyelvészeti kutatások alapján arra a megállapításra kell jutnunk, hogy cigányságunk kétnyelvű csoportjai egy igen köznapi, mind az öt világrészben rendkívül elterjedt kétnyelvűség-típust képviselnek. A két- vagy többnyelvűségnek ugyanis viszonylag ritkább változata az az eset, amikor e nyelvek egyaránt kiműveltek, mindegyikük rendelkezik írásbeliséggel, és a közösség tagjai bármilyen témával kapcsolatban bármelyik nyelvet használhatják. Sokkal gyakoribb, hogy a két nyelv használati köre, a kommunikációban betöltött szerepe alapvetően eltér egymástól: az egyik a csoporton belüli, intim, családias kommunikáció eszköze (s rendszerint nem vagy csak szórványos írásbeliséggel rendelkezik), a másik pedig a formálisabb, "hivatalos" jellegű társalgásé (rendszerint ez a nyelv használatos az oktatásban, a hivatalokban, a munkahelyen, illetve a másik nyelvi közösség tagjaival való érintkezés során, s a csoporton b e l ü l i kommunikációban is, amikor az oktatás, a hivatal, a munkahely stb. témáiról esik szó). A nyelvészeti terminológiában általánosan elfogadott terminológia szerint az ilyen nyelvi helyzet megjelölése: "k é t n y e l v ű s é g d i g l o s s z i á v a l" (Fishman, 1967). A k é t n y e l v ű s é g azt jelenti, hogy a közösség felnőtt tagjai valamennyien két nyelvi kód birtokosai, a d i g l o s z s z i a pedig azt, hogy a két nyelv szerepe a közösség nyelvhasználatában gyökeresen eltérő: formális, illetve informális funkciókban használatosak. E kétnyelvűség-típus alapvető sajátossága tehát, hogy a két nyelv használata egymást kiegészítő, a közösség tagjainak életében e g y ű t t töltik be azt a szerepet, amelyet egynyelvűség esetében a nyelv intim, informális, illetve formálisabb változatai (hagyományosan szólva: különböző stílusai) töltenek be. A cigány-magyar (illetve a román anyanyelvű beás cigányok esetében feltehetően a román-magyar) kétnyelvűség ez utóbbi

kétnyelvűség-típust képviseli³. Ha a cigányságon belüli kétnyelvűséget a fentieknek megfelelően vizsgáljuk, akkor nyilvánvaló, hogy helytelen a cigány-nyelvtől az "össztársadalmi kultúra fogalomvilágának közlésére" való alkalmasságot számon kérni, hiszen történelmileg kialakult funkciója az informális, a közösségen belüli kommunikáció. Ilyen módon a kétnyelvű cigány közösségek nyelvhasználatának számos vonása magyarázhatóvá válik. Magától értetődő lesz például, hogy a cigány nyelv használatát azok a jegyek jellemzik, amelyekkel a nyelvészetben az "informális", családias nyelvhasználatot szokták leírni. Így a Vekerdi József által pejoratívan, a visszamaradott cigány gondolkodás jeleként emlegetett cigány nyelvhasználati sajátosságok mindegyike (a csekély szókincsbeli változatosság, az egyszerű mondatszerkezetek alkalmazása, a szituációhoz kötött beszédmód) jellegzetesen a közvetlen, családias beszédstílus jellemzője, nem pedig a visszamaradott, primitív gondolkodás ismérve. (Ezek a sajátosságok magasan képzett értelmiségiek családias nyelvhasználatát is jellemzik.)

A kétnyelvűségnek ez a típusa - egy soknemzetiségű történelmi múlt maradványaként - Európában sem számít ritkaságnak a több etnikai csoportot egyesítő nemzetállamokban. E csoportok saját nyelvüket a közösségen belüli kommunikáció céljaira tartják fenn, míg a "magaskultúra" nyelveként a nemzeti nyelvet használják. (Ilyen egymást kiegészítő szerepkörökben használatos például Elzászban a német nyelvjárásokhoz tartozó elzászi dialektus és a francia, Hollandiában a fríz és a holland, Spanyolországban a baszk és a spanyol.)

A modern civilizáció világméretű elterjedésével a kétnyelvűség e típusa hallatlanul gyakorivá vált. Afrikában, Ázsiában, a harmadik világ országaiban a legutóbbi időkben népcsoportok százai kerültek "diglossiahelyzetbe", amikor a gyarmati rendszer felbomlása után megszülető új államokban az oktatás, a politikai kormányzás, a tudományos és a műszaki fejlesztés intézményeivel csupán egy második nyelv (nemegyszer a volt gyarmatosítók nyelve) segítségével kerülhettek érintkezésbe. Fejlett irodalmisággal rendelkező nyelvek esetében is létrejöhet a kétnyelvűségnek ez a típusa. Az anyanyelv ilyenkor az informális kommunikáció szférájába szorul vissza, használati köre nagymértékben beszűkül, a nyelvbe

3) Itt érintett munkáiban Vekerdi József általában megjegyzi, hogy a kétnyelvű cigány közösségek két nyelvének használatában szerepköri különbségek vannak (ld. például Vekerdi - Várnagy, 1979:20; Vekerdi, 1985, I.kötet:19). Általános megállapításait, minősítéseit azonban, úgy tűnik, ez a szempont nem befolyásolja.

nagy mennyiségű kölcsönszó épül be, s idővel e nyelv beszélői bonyolultabb témákat, a társadalmi élet formálisabb területeit érintve önkéntelenül a második nyelvre térnek át. Akik a cigány-magyar kétnyelvű beszélők nyelvhasználatában a kétnyelvűségből eredő sajátosságokat gondolkodásbeli elmaradottság jelének tekintik, bizonyára nem tudják, hogy a fentiekben vázolt jelenségek a s z l o v á k, r o m á n, n é m e t stb. nyelvi környezetben élő m a g y a r a n y a n y e l v ű beszélők nyelvhasználatában is előfordulnak (ld. például a burgenlandi magyarok körében végzett vizsgálatot, Gál, 1979). Az egyik pesti aluljáróban magam is fiútanúja voltam, hogy az ott engedély nélkül hímzéseket áruló kétnyelvű erdélyi asszonyok így figyelmeztették egymást: "Jön a rendőr és elveszi a paszportunkat!" ("útlevelünket", románból kölcsönzött szóval kifejezve). Hasonlóképpen friss megfigyelés, hogy Szlovákiában élő magyar anyanyelvű beszélők - ugyancsak magyar anyanyelvű beszédpartnerrel társalognak - gyakran nyelvet váltanak: a munkahely, a hivatal, az iskola témaköréit érintve önkéntelenül a szlovákra térnek át.

A kétnyelvűség adott típusán belül az eltérő szerepű nyelvek használati lehetőségei igen különbözőek lehetnek. Társadalmi, politikai, kulturális, pszichológiai és nyelvi tényezők bonyolult együttesétől függ, mennyire tudják (és akarják) a kétnyelvű beszélők anyanyelvük használatát a környező egynyelvű társadalom nyomásával szemben az adott szerepkörben fenntartani, mennyire tudnak nyelvi szokásaikban a többségi nyelv asszimiláló hatásának ellenállni. Az ilyen típusú közösségek sorában kétnyelvű cigányaink valószínűleg szélsőséges helyzetűek abból a szempontból, hogy anyanyelvüket csak igen szűk körben használják. (S tekintve, hogy a nyelv használati lehetőségeit a funkció alakítja, jelenlegi állapotában a cigány nem is használható szélesebb körben, legalábbis olyan módon nem, hogy azt a cigány nyelvi közösségek tagjai meg is értsék.) Ennek megfelelően kicsi a szókincse is. Mindennek ellenére az a gyakran hangoztatott álláspont, hogy a cigány nyelv szókincse mintegy 1200 szóra tehető (például Vekerdí-Mészáros, 1978:13; Vekerdí, 1983a:37), tudományosan nem helytálló. (Erre pusztán az a tény is figyelmeztethet, hogy a nyelvtudományi kutatás a legprimitívebb, kőkorszaki életmódot folytató népek esetében sem talált ennyire kicsiny szókincessel rendelkező nyelvet⁴.)

4) Ezt az ismert általános nyelvészeti tényt éppen egy hasonló szóstatistikát közlő cigány tárgyú nyelvreírásról írt kritikai glosszájában ajánlja nyomatékosan a figyelmünkbe a neves amerikai kétnyelvűségkutató, Einar Haugen (Haugen, 1949).

Először is a magyarországi cigány dialektusok teljes szókincsanyaga még korántsincs megfelelően összegyűjtve⁵. Másodszor pedig a szókincs terjedelmének a megállapításánál okvetlenül figyelembe kell venni, hogy kétnyelvű cigányaink cigány nyelven foltatott társalgásukban nagy mennyiségű magyar kölcsön szót is felhasználnak, cigány képzőkkel ellátva, anyanyelvük nyelvtana szerint formált mondatokba illesztve ezeket. Az ilyen típusú, a környezet nyelvéből származó, rendszeresen használt, nyelvileg beillesztett elemek köre - az ún. "mozgó szókincs" - ugyancsak részét alkotja a befogadó nyelvnek. (A magnóvo - "magnó" - például ugyanúgy cigány szó, ahogy a magnó magyar. Míg azonban az előbbi nem szerepel a rendelkezésünkre álló cigány szójegyzékekben, addig az utóbbit a Magyar Nyelv Értelmező Szótára külön szóként tartja nyilván!) A szókincs e része nyitott, szüntelenül magába fogadhat újabb elemeket. Nem létezik ugyanis olyan határ, amelyen túl egy-egy nyelv ne fogadhatna be szókészletébe újabb és újabb elemeket egy vele érintkező másik nyelvből. Nem fogadható el tehát az a felfogás, amely a cigány beszélők szókincséből csupán a magyar nyelv szavaitól eltérő hangalakú, stabil, nem cserélődő szavakat, illetve a régebbi kölcsönzéseket tekinti a cigány nyelv elemeinek. A kétnyelvűség-kutatásban tájékozott szakember számára az is nyilvánvaló, hogy a magyarétól eltérő szókincs kétségtelen szűkkörűsége nem holmi "cigány sajátosság", hanem a több évszázados kétnyelvűség természetes következménye. Nevezetesen olyan kétnyelvű állapoté, amelyben egy eredetileg feltehetően gazdagabb nyelvállapot fenntartását, a nyelv lehetőségeinek a kifejlesztését akadályozta a hiányzó írásbeliség, oktatás, politikai elismertség, s nem támogatta a nyelv melletti tudatos elkötelezettség motívuma sem⁶.

5) Népzenekutató és nyelvész kollégáim terepmunkájuk során nap mint nap regisztrálnak a rendelkezésre álló cigány szótárakban nem szereplő cigány szavakat.

6) A jelenlegi beszűkült nyelvállapot történeti visszavetítése, lényegében azonos nyelvállapot, kommunikációs és gondolkodási szint feltételezése a cigányság történelmének korábbi, alig-alig ismert évezredekében (ld. Vekerdí, 1981) szakmailag súlyosan kifogásolható eljárás. Mint láttuk, a kétnyelvűség az adott feltételek között eleve az anyanyelv szókincsének beszűkülésével, elszegényedésével jár; s a nyelvek történetében ezen túl is sokféle más ok vezethet az eredeti szókincs elemeinek elvesztéséhez vagy kicserélődéséhez. (Ezekről részletesebben ld. például U. Weinreich, 1953.) Így hát igen kockázatos dolog azt állítani, hogy amire a cigányban nincs ind eredetű szó, azt a cigányok korábbi történelmük során nem is ismerték.

Hogy mennyire helytelen következtetésekre juthat a kutató, ha a cigány nyelv vizsgálatában figyelmen kívül hagyja a kétnyelvűség-kutatás eredményeit, s annak a kétnyelvűség-típusnak a jellemzőit, amelyhez a cigány-magyar kétnyelvűség tartozik, azt jól mutatják a következő megállapítások. Vekardi József feltételezi, hogy a szegényes nyelv alacsony színvonalú gondolkodást is eredményez. Az előbbiekből azonban magától értetődően következik, hogy az ilyen típusú kétnyelvűség viszonyai között élő beszélők gondolkodási képességeit nem lehet csupán az informális, intim kommunikációban használt nyelv alapján minősíteni, s fogalmi készletükből sem lehet kizárni azokat a fogalmakat, amelyeket csupán egy második nyelv (az oktatás nyelve) közvetítésével - ez esetben magyarul - ismerhettek meg, s csak ezen a nyelven tudnak megnevezni. Arról nem is beszélve, hogy helytelen, tudománytalan eljárás az emberek gondolkodásmódjának, gondolkodási képességeinek minősítése pusztán nyelvük alapján. Nyelv és gondolkodás kapcsolata sokkal bonyolultabb valamiféle egyenes "leképezésnél".

Ugyancsak merőben helytelen állítás az is, hogy minden cigány nyelvet is beszélő felnőtt jobban beszél magyarul, mint cigányul, illetve hogy a kétnyelvű cigányok elsődleges anyanyelve a magyar lenne, amely mellett másodlagos anyanyelvük a cigány, illetve a román. Kétnyelvű cigányaink esetében ugyanis képtelen dolog a magyart tekinteni elsődleges anyanyelvnek, amikor az otthon, a szűkebb közösség nyelve a cigány, s a kétnyelvű cigány beszélők zöme gyermekkorában először ezen a nyelven tanult meg beszélni. (Az iskoláskor előtti életszakaszban több ezer cigány gyermek ma is csak ezen a nyelven tud megszólalni.) Hogy a kétnyelvű egyén rendelkezésére álló két nyelv közül melyik az elsődleges nyelv (a tulajdonképpeni anyanyelv), az nem attól függ, hogy melyik a szélesebb körben használt vagy jobban kifejlesztett nyelv! Nem minősíthető e szempont alapján a kétnyelvű beszélő relatív nyelvtudása sem. Abból ugyanis, hogy a beszélő az egyik nyelvet tágabb szerepkörben használja, mint a másikat, még nem következik, hogy a másik - történelmi-társadalmi okok miatt kevésbé kifejlesztett - nyelvet kevésbé tudná. Egy nyelvből tudni vagy nem tudni nyilvánvalóan csak azt lehet, ami a nyelvben megvan. A cigány nyelvnek éppen úgy megvan a maga nyelvtörténetileg kialakult norma- és szabályrendszere, mint bármelyik természetes nyelvnek. (A szókészlet ezen belül a nyelvnek csak az egyik - nem is a legjellemzőbb - összetevője!) Ezt lehet jobban vagy

k e v é s b é tudni, mint a második nyelvként beszélt nyelv normáit⁷.

Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a relatív nyelvtudásban tapasztalható különbségek a cigány nyelv anyanyelvi státuszát nem érintik. A nemzetközi tudomány képviselőinek nagy része ugyanis egyetért abban, hogy a nyelvet kell anyanyelvnek tekinteni, amelyen a kétnyelvű egyén először megszólalt, feltéve, hogy ezt a nyelvet felnőtt korában is beszéli, vagy legalábbis érti. Kétnyelvű cigányaink esetében tehát - kivéve, ha a kétnyelvű egyén későbbi életkorban tanult meg cigányul vagy románul - egyértelműen a cigányt illetve a románt kell anyanyelvnek tekintenünk, akkor is, ha a kétnyelvű beszélő számára nem ez az erősebb, az ún. "domináns" nyelv.

Végül néhány szó a c i g á n y n y e l v n y e l v j á r á s i t a g o l t s á g á r ó l. Több vitában elhangzott (főként a nyelvi kultúra kialakulását célzó törekvések ellenérveként), hogy a magyarországi cigány nyelvjárások között nagy, sőt áthidalhatatlan különbségek vannak, beszélők nem vagy csak fogyatékosan értik meg egymást. Esetükben voltaképpen nem is dialektusokról, hanem különálló cigány nyelvekről kellene beszélnünk (Vekkerdi, 1981:409; 1985, I. kötet:20). Eddigi ismereteim alapján azonban - amelyeket jórészt Vekkerdi József cigány nyelvjárásokról írt munkájából merítettem (Vekkerdi, 1977; 1985) - a nyelvjárási széttagoltság ilyen minősítését erősen túlzottnak tartom. Az idevágó irodalomból mindenekelőtt kiderül: cigány anyanyelvű cigányságunk döntő többsége (mintegy 80%-a) az oláh cigány nyelvjárást beszéli. E nyelvjárás és a két másik fontosabb dialektus között jóval több a közös vonás, mint azt a fenti vélemény alapján gondolhatnánk. A rendelkezésünkre álló leírások alapján annyi mindenesetre biztonsággal állítható, hogy az egyes cigány nyelvjárások nyelvtani szempontból alig különböznek egymástól, szókincsükben pedig számos közös elemet tartalmaznak. Ennél fogva mindegyik nyelvjárásban számos olyan mondat alkotható, amelyeket a többi nyelvjárás beszélői akadálytalanul megértenek. Emellett azonban - a részlegesen eltérő kulturális és nyelvi érintkezések eredményeként - a magyarországi cigány nyelvjárásokat eredetében eltérő, nagy mennyiségű kölcsönszó-állomány jellemzi. (Így például az oláh cigány a románból, a

7) Hogy a beszélő melyik nyelven fejezi ki jobban magát, az függhet többek között a korától (esetleg nemétől), a beszélgetés témájától, az alkalmazott beszédműfajtól, és bizonyára más egyéb tényezőktől is.

romungró - vagyis a magyar cigány dialektus - a magyarból és részben a szerb-horvátból, a szinto a németből merítette kölcsönszavai nagy részét.) Különálló nyelvvé minősítésüknek voltaképpen a kölcsönszó-állományban tapasztalható nagyfokú eltérés az alapja. Amint azonban ezt Hutterer (1963) és Szépe (1981) helyesen megjegyzik, nyelvi változatok egymáshoz való viszonyának tisztázásánál a nyelvészek elsősorban nem a vendégelemeket, hanem mindenekelőtt a nyelv ezekenél alapvetőbb, lényegibb összetevőit: nyelvtani szerkezetét, szókincsének eredeti rétegeit és ezek hangtani, alaktani sajátosságait kell figyelembe vennie. (A vendégelemek ugyanis kiejtésükben, ragozásukban rendszerint ezekhez alkalmazkodnak!) Az alapvető összetevők szempontjából viszont az egyes cigány nyelvjárások közötti eltérések félreismerhetetlenül nyelvjárási különbségeknek látszanak. Ezek - más nyelvjárási változatok között tapasztalható különbségekhez képest - korántsem tűnnek jelentősnek. Megjegyzendő, hogy mérvadó nyelvészek, például Kochanowsky (1963), Vencel és Cserenkov (1968), Tólos (1980) igen egységesnek tartják az európai cigány nyelvet.

A szakirodalomból az is kiderül, hogy e különbségek a gyakorlatban - legalábbis egyes nyelvjárási csoportok között - nem zárnak ki bizonyos fokú nyelvi és kulturális érintkezést. Ezt példázza, hogy a g u r v á r i nyelvjárás beszélői népdalaikat az o l á h c i g á n y nyelvjárás lovári al dialektusában énekelik (Vekerdi, 1977:17, 1985, I. kötet:22).

Mindennek alapján a megértés t e l j e s h i á n y a az egyes nyelvjárási csoportok beszélői között meglehetősen valószínűtlennek tűnik⁸. Idevágó ismereteink azonban feltétlenül további bővítésre szorulnak.

Vekerdi József itt ismertetett és bírált tételei mintegy megalapozzák, indokolják negatív álláspontját a n y e l v i p o l i t i k a terén. Eszerint a fenti okok miatt nem érdemes, sőt a cigányság beilleszkedése szempontjából egyenesen káros lenne a cigány nyelv fej-

8) A cigány anyanyelvi beszélők erre vonatkozó kijelentéseit tanácsos óvatosan kezelni. Amint ezt Szegő (1983:66) helyesen megjegyzi, a nyelvjárási különbségek hangsúlyozása szolgálhatja azt a célt is, hogy az adott csoport tagjai még jobban elhatárolják magukat a másik - esetleg rosszabb szociális helyzetű vagy velük ellenséges viszonyban álló - csoport tagjaitól. Ennek ellenére - Szegő állításával ellentétben - igenis létezhetnek "objektív" kommunikációs nehézségek a különböző nyelvjárásokat beszélő csoportok tagjai között.

lesztésére irányuló igényeknek, törekvéseknek teret engedni. Egységes cigány irodalmi nyelv kialakítása a nyelv szűkös szókinccse és erős nyelvjárási széttagoltsága miatt - úgymond - nyelvészeti szempontból amúgy is képtelenség⁹.

Valójában a cigány nyelv esetében éppen úgy, mint bármely más emberi közösség által használt élő nyelv esetében, a nyelvésznek kötelessége leszögezni: e l v i l e g m i n d e n n y e l v m e g t e r v e z h e t ő , k i f e j l e s z t h e t ő . Minden nyelv rendelkezik ugyanis olyan belső és külső lehetőségekkel, amelyek segítségével modernizálása elvégezhető. Annak eldöntése azonban, hogy erre sor kerüljön-e vagy sem, érdemes-e elvégezni vagy sem, nem a nyelvész illetékességi köré tartozik.

A felsorolt általános jellegű kifogások ellenére ismételten hangsúlyozni szeretném Vekerdí József e m p i r i k u s k u t a t á s a i n a k értékét. Az általa és tanítványa, Mészáros György által összegyűjtött, szakszerűen feldolgozott nyelvi anyagok, nyelveírások értéket képviselnek a hazai és nemzetközi cigánykutatásban, s a jelen és jövőbeli kutatómunka szempontjából alapvető fontosságúak¹⁰. Ezek közül - most csak a monografikus feldolgozásokat emelve ki - külön is megemlítendő a magyarországi oláh-cigány nyelvjárás mondattanáról (Vekerdí - Mészáros, 1974) és a magyar cigány nyelvjárás nyelvtanáról (Vekerdí, 1981a) készült leírás, valamint a magyarországi cigány dialektusok szókinccsének, hangtani és nyelvtani jellemzőinek leírása (Vekerdí, 1977; 1983). Mészáros György fent említett, Vekerdí Józseffel közösen írt munkáján kívül a Magyarországon beszélt szinto (német cigány) dialektusról készített rövid monografikus feldolgozást (Mészáros, 1980). Az oláh-cigány nyelvjárás lo-

9) Érdekes módon Vekerdí József a r o m á n c i g á n y o k esetében követendő nyelvi politika terén ugyanilyen szélsőségesen negatív álláspontot képvisel, holott ők r o m á n a n y a n y e l v ű b e s z é l ő k - román nyelvű írásbeliség pedig van. Persze dialektust beszélnek, nem pedig a román köznyelvet, de hát dialektust beszél valamennyi magyarországi nemzetiség is. Míg azonban ez utóbbiak számára fennáll a lehetőség, hogy megfelelő intézményes keretek között anyanyelvük köznyelvi változatát is elsajátítsák, addig a beás cigányok számára ez a lehetőség rendszerint nem adott. A magyarországi cigány gyerekek oktatásának-nevelésének számos más problémájával együtt ez a kérdés is megoldásra vár (Szépe, 1981).

10) Ugyanakkor az általa megfogalmazott téves, nyelvi előítéleteket tükröző nézetek káros mivolta is nyilvánvaló, mivel ezek jól illeszkednek a köznapí, előítéletes gondolkodáshoz. Moldova György "Bűn az é-

vári aldialektusáról készült leíró nyelvtan - Mészáros György és Hutterer Miklós közös munkája - a cigány hangrendszer leírásában modern nyelvészeti szempontokat is alkalmaz (Hutterer - Mészáros, 1967).

A cigány nyelv használatának nyelvszociológiai feltételeit figyelembe vevő, a modern nyelvtudomány eszköztárából merítő kutatások száma sajnos igen csekély a magyarországi nyelvészeti szakirodalomban: az említett leíró nyelvtanon kívül mindössze néhány cikkre korlátozódik. E cikkek többségükben nyelvészeti szakkérdéseket tárgyalnak, általánosabb szinten azonban közös sajátosságuk, hogy a cigány nyelv állapotát, fejlődését nem izoláltan, hanem a környezet nyelvével való szoros kölcsönhatásában vizsgálják. Ezen túl pedig jellemző vonásuk az is, hogy nem valamiféle rendhagyó, különleges nyelvi képződménynek tekintik a cigányt, hanem az emberi nyelv egyik változatának, amelynek fejlődését, működését végső soron a sokféle más nyelv tanulmányozásából leszármazott egyetemes nyelvi törvényszerűségek irányítják. Így Hutterer Miklós¹¹ a cigány nyelv múlt század végi állapotát a jelenlegivel összehasonlítva, illetve a magyar jövevényszavak korábbi és jelenlegi beillesztési módját elemezve meghatározott fejlődési szakaszokat állapít meg a cigány nyelv és a mindenkori környezeti nyelv egymásrahatásának folyamatában¹² (Hutterer, 1963; 1967). (Ugyanezek a folyamatok

let" című méltán bírált kötete például a cigány nyelv és kultúra kérdéseit érintve százezres példányszámban népszerűsíti a fentiekhez hasonló téves, előítéleteket sugalló nézeteket.

11) Az indiai eredetű cigány nyelv megjelölésére Hutterer Miklós - az európai szóhasználatnak megfelelően - a románi elnevezést alkalmazza. Érvelése szerint a "cigány nyelv" megjelölés félreértéshez vezethet, ugyanis a cigányok szerinte a világon sokféle anyanyelvi csoporthoz tartoznak, így tehát a cigány etnikum által beszélt nyelveket számbavéve inkább "cigány nyelvek"-ről kellene beszélnünk (Hutterer, 1967:170). Hutterer tehát a "cigány nyelvek" kifejezéssel a cigány etnikum által beszélt sokféle különböző nyelvre utalt, nem pedig a románi nyelvjárásait minősítette gyakorlatilag különálló nyelveknek, amint erre többen - tévesen - hivatkoznak.

12) Az általa megállapított négy fejlődési szakasz a következő (Hutterer, 1963:145-146):

A r é s z l e g e s k é t n y e l v ű s é g s z a k a s z a: a nem cigány nyelvet beszélő csoport tagjaival való érintkezés ekkor még szűkkörű, a környezet nyelvének ismerete nem teljes. A környezet nyelvéből átvett kölcsönszók hangtanilag és alaktanilag teljesen alkalmazkodnak az átvevő nyelv hangtani és alaktani sajátosságaihoz. Például a magyar ünnep szó inēpos alakban, meghatározott paradigma szerint ragozandó hím-

meghatározott feltételek esetén más nyelvekben is lejátszódhatnak.)

Tálos Endre (1980; 1983) egyes cigány hangtani és nyelvtani jelenségek kapcsán arra a kérdésre keres választ, hogy milyen feltételek esetén, egy adott nyelvi rendszer milyen pontján okozhat változást egy vele szoros "szövetségben" élő, tőle sok tekintetben különböző másik nyelv, és milyen irányúak lesznek a bekövetkező változások. (Ezek az írások tehát az adott cigány nyelvészeti problémák elemzésén túl általános nyelvészeti törvényszerűségek feltárására is kísérletet tesznek.)

A korábban említett viták alapkérdéseivel kapcsolatban Vekerdí József ellenpólusát egy, a cigány nyelv fejlesztésének, az önálló cigány kultúra megteremtésének elkötelezett értelmiségi csoport képviseli. Közük elsősorban Lakatos Menyhért, Daróczi József és - egyes korábbi írásai alapján - Szegő László¹³ nevét említeném, mivel nyelvi kérdésekről leginkább ők fejtették ki nézeteiket. Írásaik és nyilatkozataik idevágó részeiben mindenekelőtt a nyelvi politika, a nyelvi jogok problémakörével foglalkoznak. Bár álláspontjukat rendszerint nem tudományos igényvel és

nemű főnévként került be az egyik cigány dialektusba. Az ü magánhangzó a romániban eredetileg ismeretlen, ezért azt az átvétel során egy hozzá képzésben közelálló másik hanggal helyettesítették.

A kibontakozott két nyelvűség fázisa: a tartós megtelepedéssel együtt a környezettel való nyelvi érintkezés egyre szélesebb körűvé válik. A cigány nyelv fokozatosan a családi érintkezés szintjére szorul vissza. A nyelvbe kölcsönszavak tömege áramlik be. Ezeknek a beilleszkedése az adott cigány dialektus hangtani és nyelvtani rendszerébe gyakran már nem tökéletes. (Például a tüdő szó ekkor tödöve alakban, a magyar szó eredeti magánhangzóinak megőrzésével került be a cigányba.)

A román nyelvű rendszer felbomlik. A cigány beszélők megőrzik korábbi anyanyelvük szókincsének egyes elemeit, ezeket azonban már a környezet nyelvének nyelvtani szabályai szerint megalkotott mondatokban használják. (Például "Nagyon kamelom a romnyit".) Az ilyen típusú nyelvi változatot kreolnak nevezzük. Napjainkban a fejlődés e szakaszát képviseli az Angliában beszélt anglorománi vagy a spanyolországi kalo.

A teljes nyelvi asszimiláció szakasza: a cigány közösség teljes mértékben átveszi a környezet nyelvét. (Ebbe a fázisba - a teljes nyelvcsere szakaszába - jutottak el korábban, romániai tartózkodásuk során a magyarországi román anyanyelvű beás cigányok.)

13) Szegő Lászlónak a Cigányok, honnét jöttek - merre tartanak c. kötetben megjelent írása (1983) nyelvészeti szempontból már reálisabb képet ad a cigányság nyelvi helyzetéről, bár egyes állítások itt is vitathatók. (Így például a mi beás cigányaink jelenleg nem valamiféle "cigányos" - kreolizálódott - román nyelvi változatot beszélnek, hanem a román nyelvnek egy Romániában is beszélt dialektusát: esetükben a nyelvcsere teljes volt.)

megalapozottsággal fejtik ki¹⁴, egyes nézeteikkel jelentős közvéleményformáló hatásuk miatt mégis foglalkozni kell. (A kifogásolt nézeteket természetesen a csoport tagjainak nem mindegyike és nem egyforma mértékben osztja, bírálatom mindenekelőtt a fent említettekre vonatkozik.)

Miközben a szerzők a cigány anyanyelviség tényeit, a nyelvi jogok kérdéseit, ennek oktatási és kulturális vonatkozásait kiemelik, rendszerint figyelmen kívül hagyják a cigányság nyelvi heterogenitásának tényeit. Ez a tendencia tükröződik például a cigány anyanyelvű beszélők számárányának túlbecsülésében. Így Szegő László egyik 1976-ban megjelent cikkében "több százezer főt számláló cigány anyanyelvű cigányok"-ról ír, anélkül, hogy indokolná eltérését a cigányság nyelvi megoszlásának ekkor már ismert adataitól (Szegő, 1976). E szerzők - mintegy Vekkerdi József véleményének ellenpólusaként - rendszerint erősen túloznak a cigány nyelv aktuális kommunikációs lehetőségeit illetően. A nyelv széleskörű lehetőségeinek bizonyítására általában arra hivatkoznak, hogy bonyolult nyelvezetű irodalmi és politikai műveket (így Nietzsche Zarathustráját vagy a Kommunista Kiáltványt) már sikerült átültetni cigányra (Szegő, 1976.; Lakatos, 1977). Az azonban erősen kétséges, hogy ezek az újonnan alkotott szavak tömegét tartalmazó szövegek érthetők-e a cigány anyanyelvű beszélőknek. Nyelvészeti alapelv, hogy az új szóalkotások közül csak azokat tekinthetjük a nyelv részének, amelyek már beépültek a nyelvi közösség k o l l e k t í v t u d á s á b a, amelyeket tehát az adott nyelv beszélői elfogadtak, ismernek. A fordítók által alkotott új szavak tehát - legyenek azok bármilyen sikeresek - még nem részei a cigány nyelvnek, ahogy a magyar nyelv szókincsének sem részei azok a nyelvújítás során alkotott szavak, amelyek nem épültek be a magyar anyanyelvű beszélők nyelvhasználatába. Ezek a fordítások így nem b i z o n y í t é k a i a cigány nyelv fejlett eszköztárának, hanem k í s é r l e t e k a cigány nyelv eszközeinek a fejlesztésére. Mint ilyenek, természetesen teljes mértékben jogosultak.

Az utóbbi időben a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségének a megalakulásával intézményes lehetőségek nyíltak a cigány nyelv fenntartására, fejlesztésére. A szövetség folyóirata, a kéthetenként megjelenő Romano Nyevepe ('Cigány Újság') magyar nyelvű cikkek, riportok

14) Nagyobb terjedelmű nyelvészeti művet e csoport tagjai egy gyakorlati célokra jól használható kis cigány-magyar, magyar-cigány szótártól (Choli Daróczi - Feyér, 1984) eltekintve nem hoztak létre.

mellett cigány nyelvű irodalmi alkotásokat is közöl. Ez az örvendetes új lehetőség azonban a következő két tényező miatt nem fejtheti ki pozitív hatását. Egyrészt a publikált szövegek szerzői az új szavak megalkotásakor nem eléggé merítenek a magyarországi cigány nyelv természetes forrásaiból; másrészt pedig a cigány nyelvi szövegek átírásában a Cigányok Világszövetsége által ajánlott angol alapú helyesírást alkalmazzák (tehát például az s hangot sh, a cs hangot ch betűkkel írják át.) (Szemben a külföldi gyakorlattal, ahol - gyakorlati megfontolásokból - azt a helyesírást részesítik előnyben, amelyet a cigányul olvasók iskolai tanulmányaik során elsajátítottak, tehát a cigány szövegeket rendszerint a helyi többségi nyelv helyesírása szerint írják át.) Cigányságunk köztudottan alacsony szinten iskolázott, cigányaink tehát - ha egyáltalán tudnak olvasni - a gyengén olvasók népes táborába tartoznak. Gyenge olvasók számára pedig egy, az iskolában tanulttól eltérő helyesírás legyőzhetetlen akadályt jelent az olvasásban. Az angol helyesírás alkalmazása tehát azzal a következménnyel jár, hogy a cigány anyanyelvű olvasók lapjuk cigány nyelven közölt anyagait nem tudják elolvasni. Ezáltal elesnek az anyanyelven olvasás örömetől, élményétől, a cigány közösségek pedig elesnek attól, hogy az írásbeliség valamilyen fokban nyelvi kultúrájuk részévé válhassék. Maga a nyelv pedig továbbra is nélkülözni fogja azt a támaszt, amit a nyelvromlás, a lassú kreolizálódás folyamatában egy kibontakozó anyanyelvi írásbeliség számára jelenthetne.

A nemzeti, nemzetiségi tudat ébredésének elmaradhatatlan kísérőjelensége (legalábbis Európában) az etnikum, a nyelv múltját kutató amatőr nyelvészkedés. Családi mitológiák elemeivel színezett délibábos nyelvtörténeti írások a Romano-Nyevipe hasábjain is megjelentek már (Karsai, 1987), és bizonyára másutt is napvilágot látnak majd. Az amatőr nyelvészkedés feltűnése várható, magyarázható jelenség, sajnálatos azonban, hogy a magyar nyelvtudományban jelenleg hiányzanak az ezt korrigáló, korszerű és elfogulatlan nyelvtörténeti kutatások.

2. A nyelvi kérdés és az iskola

Cigány gyermekek iskolai nyelvi problémáival, nyelvi helyzetük oktatási vonatkozásaival pedagógusok beszámolóin, felmérésein és e sorok írójának idevágó munkáin (Réger, 1974; 1978; 1979; 1981; 1987) kívül a Pécsi Tanárképző Főiskola egyes kiadványai (Várnagy, 1977; Ruppert-Várnagy, 1980

ezen belül főleg Grabócz Gábor tanulmánya) és Vekerdi József már hivatkozott munkái foglalkoznak. Várnagy, Grabócz és Vekerdi álláspontja együtt tárgyalható, mivel az említett munkákban mindhármójuknál azonos szemlélet érvényesült. Főbb állításaik a következők: a cigány gyermekek cigányul rosszabbul, szegényesebben beszélnek, mint magyarul, ezért nem lehet őket cigány anyanyelvűeknek nevezni. Cigány anyanyelviségről tehát még gyermekek esetében sem beszélhetünk, már ekkor is kétnyelvűséggel van dolgunk (Grabócz, 1980:23-24; Vekerdi-Mészáros, 1978:15). A cigány gyermekek nyelvi nehézségei az iskolában ezért nem az eltérő anyanyelv hatásaiból, hanem az elmaradott környezet okozta károsodásból erednek. Telepi viszonyok között élő magyar anyanyelvű cigány gyermekek nyelvi szintje sem sokkal magasabb, mint a kétnyelvű cigány gyermekek cigány, illetve magyar nyelvi szintje. A cigány nyelvjárások alkalmatlanok a cigány gyerekek személyiségfejlesztésére, különösen intellektuális vonatkozásban. Személyiségük kibontakoztatása érdekében a gyerekeket magyarul kell megtanítani. Ezért felesleges, sőt káros lenne az otthon beszélt nyelvnek bármilyen formában teret engedni az iskolában. Voltaképpen tudomást venni sem szükséges e nyelvről az oktatás során¹⁵ (Várnagy, 1977:15).

Az elsőként idézett állítás empirikus alapjául négy 10-16 éves korú kétnyelvű cigány gyermek relatív nyelvhasználatának vizsgálati adatai szolgálnak, megengedhetetlenül általánosítva e szűkkörű felmérés eredményeit. A mintájában szereplő négy gyermeknél tapasztalt gyengébb cigány nyelvi szint alapján Grabócz Gábor - Vekerdi érvelését követve - tagadja a cigány anyanyelviség tényét. Ennek az érvelésnek a gyengéjére már a korábbiakban utaltam: a kétnyelvű beszélő gyengébb nyelve is lehet anyanyelv! A cigány anyanyelviség nemlétezőnek deklarálása gyermekek esetében talán még tarthatatlanabb az álláspont, mint felnőtteknél. Ha a szerző vizsgálati mintájába 5-6 éves gyermekeket is bevont volna, könnyen szembetalálhatta volna magát a cigányegynyelvűség tényével. Ez esetben a gyermekeket másnak, mint cigány anyanyelvűnek nevezni nem lehet. Nem könnyű megérteni, hogy a cigány

15) Értesüléseim szerint ezen a ponton a pécsi kutatócsoport megváltoztatta álláspontját: egy későbbi pedagógiai kísérletben a beás cigány gyerekek anyanyelvét is figyelembe vették. Itt említendő meg, hogy a bírált munkák mellett a pécsi munkacsoport több hasznos kiadványt is megjelentetett, amelyek közül kiemelkedik Papp Gyula gyakorlati célokat szolgáló leírása a beás cigányok által beszélt román dialektusról (Papp, 1980; 1982).

gyermek nyelvi helyzetét taglalva hogyan lehet eltekinteni attól, hogy az iskoláskor előtti életszakaszban cigány gyermekek jelentős csoportjai a cigány vagy a román nyelven kívül más nyelvet nem ismernek. Természetesen nem állítom, hogy az egynyelvűség á l t a l á b a n jellemzi a kétnyelvű közösségekből kikerülő cigány gyermekek nyelvi helyzetét. Sőt, napjainkban a cigány közösségek elszigeteltségének oldódásával valószínűleg gyakoribb az az eset, hogy az iskoláskor kezdetéig a cigány anyanyelvű gyermekek már valamilyen fokban magyarul is megtanulnak beszélni. Cigány és román egynyelvű gyermekekkel azonban ma is számolnia kell az iskolának, s méginkább az óvodának.

A kétnyelvű közösségekből kikerülő gyermekek relatív nyelvtudása igen változatos képet mutathat: a magyar nyelvtudás teljes hiányától (a cigány vagy román egynyelvűségtől) a domináns magyar nyelvűségig terjedhet a skála. Így a kétnyelvű cigány csoportokból beiskolázott kisgyermek nyelvi nehézségei sem egyformák a magyar tannyelvű iskolában. Domináns cigány (vagy román) nyelvű gyermekek esetében ezek a problémák minőségileg mások, mint magyar anyanyelvű, de hátrányos körülményeik miatt egyebek között tetemes nyelvi hátránnyal is sújtott gyermekeknél. Így az iskolát cigány vagy román egynyelvűként kezdő, a magyar nyelvet az iskolai oktatás során spontán módon elsajátító kisgyermek kezdetben nem érti a hozzá intézett beszédet. Mondanivalóját gyakran csak egy-egy szóval, gesztussal tudja kifejezni, beszédébe cigány vagy román szavakat kever, nem jelöli a szavak közötti nyelvtani viszonyokat a megfelelő raggokkal, jelekkel. Vele összehasonlítva könnyebb helyzetben van a magyar anyanyelvű cigány gyermek, aki iskolába kerülésekor már folyékonyan beszél magyarul. Nyelvi nehézségeik az iskolában persze nekik is vannak. Cigány és magyar anyanyelvű cigány gyermekek nyelvi hátrányának közös forrása, hogy otthoni nevelődésükből rendszerint hiányzanak az írásbeliséggel kapcsolatos tapasztalatok, hiányzik a gyermekkönyv. Így a gyerekek értelmi és nyelvi fejlődésük során nem sajátítják el azt a fogalmi készletet, amit egy átlagos körülmények között nevelődő gyerek kisiskoláskorára a gyermekkönyvekből megszerezhet (Réger, 1987).

A különböző nyelvi csoportokhoz tartozó gyermekek nyelvi hátrányának m i n ő s é g i azonosítása, az eltérő anyanyelvből eredő problémák lebecsülése merőben téves álláspont. Mivel a cigány gyermekek értelmi fejlettségének és iskolai fejlődési lehetőségeinek a helyes megítéléséhez feltétlenül szükséges a nyelvi problémák forrásának ismerete,

az eltérő eredetű, különböző súlyú nyelvi nehézségek egybemosása nem pusztán szakmai hiba, hanem a pedagógiai gyakorlatban is káros eljárásokhoz, megítélésekhez vezethet.

Az eltérő anyanyelvből eredő nyelvi nehézségek természetesen leginkább az iskoláskor kezdetén okoznak gondot a pedagógusoknak. A tapasztalatok szerint megfelelő színvonalú oktatás esetén a cigány gyermekek a teljes egynyelvűség szintjéről indulva kb. másfél-két év alatt válnak magyar nyelven oktathatóvá. (De vajon hány évet veszítenek addig és hányan kerülnek emiatt kiegészítő iskolába a nem megfelelő szintű oktatási körülmények folytán? S főleg hányan kerültek emiatt hátrányos helyzetbe a múltban, amikor még alig jártak óvodába cigány gyermekek, s a teljes egynyelvűség is sokkal gyakoribb volt?!) Nyelvi nehézségeik a további iskolai szakaszban nagyrészt hasonlóak lesznek a leghátrányosabb helyzetű magyar anyanyelvűek nyelvi problémáihoz (például a szaknyelv elsajátítása terén).

Az az álláspont, hogy a különböző cigány nyelvjárások nyelve nem alkalmas a cigány gyermekek személyiségfejlesztésére, csak annyiban igaz, hogy a cigány nyelv (éppúgy, mint bármelyik nem megtervezett, nem kifejlesztett emberi nyelv) jelen formájában nem alkalmas tudományos fogalmak közvetítésére, ezért az oktatás nyelveként nem jöhet számításba. Az iskola feladata azonban nem szűkíthető le az intellektuális képzésre. Hogy az anyanyelvnek elsődleges kommunikációs eszköz szerepén túl hatalmas érzelmi jelentősége is van, az nem szorul bizonyításra. Az otthon nyelve, amelyen a fejlődő gyermek először értelmezni próbálja a világot, a személyiség tapasztalatainak integráns része: értékek, érzelmek, attitűdök egész sorának hordozója, a bensőséges családi kapcsolatok, a közösségi összetartozás, az intimitás értékeinek szimbóluma. Így a cigány (vagy román) anyanyelvű gyermekeknek iskoláinkban nemcsak a fokozott nyelvi nehézségekkel kell szembenéznüik, hanem át kell élnüik azt is, hogy az általuk anyanyelvként beszélt nyelv a pedagógusok körében gyakran előítélet tárgya, mintegy tünete a "devianciának".

Lehetséges, hogy a cigány nyelv a személyiség értelmi szféráinak a fejlesztésére jelen állapotában alkalmatlan, az azonban bizonyos - könyvtárnyi nemzetközi szakirodalom szól erről -, hogy a gyermek családjában beszélt nyelv megőrzése, használatának tiltása súlyosan személyiségkárosító hatású. A nyelv valamilyen "rehabilitációja" (akár-

csak nyelv mivoltának pusztá elismerése) viszont egyértelműen jó hatással van a gyerekek önértékelésére, közérzetére s ezen át iskolai teljesítményére. Nevelési tanácsadóban dolgozó pedagógus számolt be arról, hogy a gyermekekkel való foglalkozás során a cigány gyermekek állandó kisebbségi érzésének oldásában, a kölcsönös előítéletek csökkentésében mennyire jó hatású bármilyen cigány tárgyú (esetleg kétnyelvű) mese- vagy versgyűjtemény használata. Az iskolákban tett látogatásaim során is azt tapasztaltam, hogy demokratikus gondolkodású pedagógusok külön utasítás nélkül is felhasználják az ilyen szövegekből adódó pedagógiai lehetőségeket a cigány és nem cigány gyerekek közötti feszültségek feloldására, a cigány gyermekek iskolai közérzetének javítására. A cigány gyermekek iskolai nyelvi helyzetének rendezésére irányuló gyakorlati feladatokkal kapcsolatban ezért súlyos hibának tartom, hogy a cigány gyermekek egy részének esetében az eltérő anyanyelv tényéről - legalábbis jogilag - a magyar oktatásügy voltaképpen mindmáig nem vett tudomást¹⁶, s hogy az óvoda nélkül iskolába kerülő nem magyar anyanyelvű cigány gyermekek a magyar nyelv megfelelő szintű elsajátításához általában semmiféle szervezett segítséget nem kapnak. (Az iskolai előkészítő foglalkozások jelenlegi időtartama a tapasztalatok szerint erre nem elegendő). Mivel a cigány gyermekek nyelvi helyzetéről az iskola általában kevésbé tájékozott, ez súlyos hatással lehet a gyermek képességeire, iskolai lehetőségeinek a megítélésére is (például az iskolaérettségi vizsgálaton, gyógypedagógiai áthelyezésnél). A gyermek számára a nyelvi hátrány - más tényezőkhöz hozzáadódva - súlyos negatív élmények forrása lehet az iskolában.

Ezért feltétlenül szükségesnek tartom a cigány, illetve román kétnyelvű csoportokból iskolába kerülő cigány gyermekek esetében az eltérő anyanyelv tényének hivatalos elismerését, tovább-

16) Az Országos Pedagógiai Intézet kiadásában 1984-ben napvilágot látott a cigány-magyar képes szótár négy kötete, amely cigány anyanyelvű iskolaköteles gyermekek számára készült, kísérleti jelleggel. (Karsai Ervin és Rostás Farkas György munkája.) Alkalmazásukban nagy problémát jelent, hogy ezek az oktatási anyagok is angol alapú helyesírással készültek. Ez eleve kérdésessé teszi a kísérlet sikerét, hiszen kétféle írásmód párhuzamos elsajátítása az iskoláskor kezdetén a cigánygyermekek-nél jóval felkészültebb gyermekanyag képességeit, lehetőségeit is meghaladná. A kísérletben kitűzött célok tehát irreálisak, a pedagógiai szakszerűségével kapcsolatban felmerült aggályok pedig teljes mértékben megalapozottak. Ez annál inkább sajnálatos, mivel a cigány anyanyelvű gyermekek nyelvi nevelésének témakörében igen nagy szükség lenne szakszerű, felelősségteljes pedagógiai kísérletekre.

bá k ö t e l e z ő figyelembevételét az iskolaérettségi vizsgálatokon, a kisegítő iskolai áthelyezéseknél. Ezen túl sürgető feladatnak tartom azt is, hogy a pedagógusok és pedagógusjelöltek objektív, előítéletektől mentes tájékoztatást kapjanak a kétnyelvű cigány gyermekek nyelvi helyzetéről. Az iskolákban véget kell vetni a nyelvi diszkrimináció minden formájának.

- Choli Daróczi József - Feyér Levente (1984), Romano-ungriko cino alavari. Cigány-magyar kisszótár. Budapest, Tudományos Ismeretterjesztő Társulat.
- Fishman, J.A.(1967), Bilingualism with and without Diglossia; Diglossia with and without Bilingualism. The Journal of Social Issues 2.
- Gál, Susan (1979): Language Shift. New York, Academic Press.
- Grabócz Gábor (1980), A beszéd és a szociális helyzet összefüggése. In: Várnagy Elemér (szerk.): Tanulmányok a cigány gyerekek oktatásával-nevelésével foglalkozó munkacsoport vizsgálataiból 2. Pécs, Pécsi Tanárképző Főiskola.
- Haugen, Einar (1949), A note on the Romany 'Language'. Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap, Bind XV., Oslo, H. Aschehoug Co.
- Hutterer Miklós (1963), A romani (cigány) nyelvjárások magyar elemei. In: Benkő, Loránd (szerk.) Tanulmányok a magyar nyelv életrajza köréből. Budapest, Akadémiai Kiadó, Nyelvtudományi Értekezések, 40, 139-147.
- Hutterer Miklós (1967), A nyelvi struktúra változásának problémája a nyelvészociológia tükrében. Általános Nyelvészeti Tanulmányok V. Budapest, Akadémiai Kiadó, 169-187.
- Hutterer Miklós - Mészáros György (1967), A lovári cigány dialektus leíró nyelvtana. Budapest, A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 117.
- József Főherceg (1888), Czigány nyelvtan. Románo csibákero sziklaribe. Budapest, MTA.
- Karsai Ervin (1987), A cigányok története I-II. Romano Nyevepe 3.7.; 4.7.
- Kemény István (1974), A magyarországi cigány lakosság. Valóság 1974/1. 63-72.
- Kochanowsky, J. (1963), Gypsy Studies. New Delhi. International Academy of Indian Culture.
- Lakatos Menyhért (1977), A cigánykérdésről. Kritika 1977/6: 5-6.
- Mészáros György (1980), A magyarországi szinto cigányok. Budapest, A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 153.
- Miklosich, Franz (1872-1880), Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europa's. Wien.
- Papp Gyula (1980), Segédanyag beás cigány gyermekek magyar nyelvi

- kommunikációs készségének fejlesztésére. Pécs, Tanulmányok a PTF cigánykutató munkacsoportjának vizsgálataiból II.
- Papp Gyula (1982), A beás cigányok román nyelvjárása. Beás-magyar szótár. Tanulmányok a cigány gyerekek oktatásával-nevelésével foglalkozó munkacsoport vizsgálataiból V-VI. Pécs, Pécsi Tanárképző Főiskola.
- Réger Zita (1974), Kétnyelvű cigánygyermek az iskoláskor elején. Valóság 1974/1: 50-62.
- Réger Zita (1978), Cigányosztály, "vegyes" osztály - a tények tükrében. Valóság 1978/8: 77-89.
- Réger Zita (1979), Bilingual Gypsy Children in Hungary. Explorations in "Natural" Second Language Acquisition at an Early Age. International Journal of the Sociology of Language 19: 59-82.
- Réger Zita (1981), Amit a cigány gyermekek fejlettségének megítéléséhez tudni kell. Az áthelyezési vizsgálat II. Az értelmi fogyatékos gyermekek áthelyezésének kérdései. Budapest, Művelődési Minisztérium, 143-160.
- Réger Zita (1987), Nyelvi szocializáció és nyelvhasználat magyarországi cigány nyelvi közösségekben. Műhelymunkák a nyelvészet és társtudományai köréből. Budapest, a MTA Nyelvtudományi Intézete, 31-89.
- Szegő László (1976), Kellenek-e a cigány osztályok? Élet és Irodalom 1976. augusztus 14:8.
- Szegő László (1976.a), Cigánybabonák. Élet és Irodalom 1976. november 27:5.
- Szegő László (szerk.)(1983), Cigányok, honnét jöttek - merre tartanak? Kozmosz Könyvek.
- Szépe György (1981), A cigány nyelvről - társadalmi kontextusban. (Kézirat).
- Sztojka Ferenc, nagyidai (1886), Ő császári és magyar királyi fensége József főherceg magyar és cigány nyelv gyök-szótára. Románé átlává. Iskolai és utazási használatra. Kalocsa, Malatin ny.
- Tálos Endre (1980), Fonológiai szabálykölcsonzés a cigányban. Magyar Fonetikai Füzetek 5. 152-158.
- Tálos Endre (1983), Morfoszintaktikai szabálykölcsonzés a cigányban. Nyelvpedagógiai írások IV. Budapest, MKKE Nyelvi Intézet, 22-31.

- Várnagy Elemér (1977), A cigánytanulók személyiségfejlesztésének problémái. Pécs, Pécsi Tanárképző Főiskola.
- Várnagy Elemér - Vekkerdi József (1979), A cigány gyermekek nevelésének és oktatásának problémái. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Vekkerdi József (1977), A magyarországi cigány nyelvjárások. Értekezés a nyelvészeti tudományok doktora fokozat elérésére (Kézirat).
- Vekkerdi József (1981), Nyelvészeti adalékok a cigányság őstörténetéhez. Nyelvtudományi Közlemények 83/2: 409-421.
- Vekkerdi József (1981a), A magyar cigány nyelvjárás nyelvtana. Tanulmányok a cigány gyerekek oktatásával-nevelésével foglalkozó munkacsoport vizsgálataiból IV. Pécs.
- Vekkerdi József (1982), A magyarországi cigány kutatások története. Debrecen.
- Vekkerdi József (1983), A magyarországi cigány nyelvjárások szótára. Tanulmányok a cigány gyermekekkel foglalkozó munkacsoport vizsgálataiból VII. Pécs.
- Vekkerdi József (1983a), Cigányság és szeparatizmus. Heti Világgazdaság 18: 36-38.
- Vekkerdi József (1984), Nemzetiség vagy életforma? A cigányság kategóriájának meghatározása. Forrás 1984/3: 44-65.
- Vekkerdi József (1985), Cigány nyelvjárás népmesék I. Debrecen, Folklór és Etnográfia 19.
- Vekkerdi József - Mészáros György (1974), A magyarországi oláh cigány nyelvjárás mondattana. Budapest, A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 135.
- Vekkerdi József - Mészáros György (1978), A cigányság a felemelkedés útján. Hazafias Népfront.
- Vencel, T.V. - Cserenkov, L (1968), Gyialekti ciganszkovo jazika i ih vzajimootnosenyija sz indoarijszkimi jazikami Ingyiji, Pakisztana, Nyepala i Cejlona. Moszkva.
- Weinreich, U. (1953), Languages in Contact. Publications of the Linguistic Circle of New York.
- Wlislocki, Henrik (1884), Die Sprache der transsilvanischen Zigeuner. Grammatik, Wörterbuch. Leipzig, Friderich.
- Wlislocki, Henrik (1890), Vom wandernden Zigeunervolke. Bilder aus dem Leben der siebenbürger Zigeuner. Geschichtliches, ethnologisches, Sprache und Poesie. Hamburg, Ruchler.